

ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА

В. Ю. Васецький

науковий співробітник відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук

Магдебурзьке право – це феодальне міське право, що склалося в німецькому місті Магдебурзі, а згодом поширилося на багато інших міст Європи, стало символом феодального міського самоврядування.

Загалом у відносно завершеному вигляді Магдебурзьке право склалося у XIII ст. і поширилося спочатку на інші міста Східної Німеччини, а згодом – разом з німецькою колонізацією на Східну Пруссію, Сілезію, Чехію, Угорщину, а далі – на Польщу, Литву, звідки перейшло до Білорусі та України.

Магдебурзьке право в містах України існувало протягом певного досить довгого часу. Воно має значення не тільки в аспекті історичного розвитку нашої країни,

а й виявляє, так би мовити, пролонговану дію на події сьогодення стосовно становлення місцевого самоврядування, яке визначається як право територіальної громади... самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [1]. Місцеве самоврядування – політико-правовий інститут народовладдя, через який здійснюється управління місцевими справами шляхом самоорганізації жителів певної території і при сприянні держави. Місцеве самоврядування зародилося у Європі в часи Середньовіччя. Класичної форми у вигляді Магдебурзького права воно набуло в містах, починаючи з XIII ст. [2, с. 731-732]. Відповідно до Конституції прийнятий Закон України «Про місцеве самовря-

дування в Україні», який визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

У зв'язку з актуальністю, науковим і практичним значенням питання місцевого самоврядування, а також його історичною формою як Магдебурзького права, цією проблемою займалась плеяда українських науковців. Зокрема, І. Усенко, Ю. Кириченко, М. Кобилецький, І. Бойко, А. Бортнікова та ін.

Актуальність проблеми зумовлена також тим, що вона носить об'єднавчий характер, оскільки Магдебурзьке право у певній формі діяло у багатьох містах Центральної і Східної Європи, що

обумовило загальну дослідницьку тематику з цього питання у наукових колах Республіки Польща, Німеччини та українських вчених. Наприклад, І. Бойко аналізує застосування Магдебурзького права у Галичині, коли вона була у складі Польського Королівства, та його значення для становлення міського самоврядування західноукраїнських міст [4, с. 97-98]. Крім того, актуальність проблеми обумовлена практичною необхідністю керуватися існуючими конкретними нормами, які закладені у відповідних правових актах України.

У цій роботі показано причини виникнення феодально-міського права (Магдебурзького права), умови його поширення в країнах Східної Європи та України, визначено зв'язок цієї правової інституції з іншими елементами правової системи тодішньої України.

І. Литвиненко наголошує, що для України існування ідеї інституту місцевого самоврядування в тій чи іншій формі не є новим. Україна протягом тисячі років намагалась створити власну повноцінну державу і протягом всієї історії її існування не припинялись спроби становлення і розвитку цього інституту [5, с. 43].

Ю. Кириченко зазначає різні погляди науковців на час виникнення місцевого самоврядування в Європі: одні вчені вважають, що місцеве самоврядування виникло в Європі в період переходу від феодалізму до буржуазного ладу, тобто було пов'язано з буржуазно-демократичними революціями; інші вважають, що місцеве самоврядування – це довготривале явище в соціальному та політичному житті людства і його витoki сягають громадського та племінного самоврядування в додержавницький період. Досить часто в науковій літературі наголошується, що саме на підставі Магдебурзького права

середньовічне міське самоврядування поклало початок становленню місцевого самоврядування в сучасному його розумінні та було його першою історичною формою [6, с. 361].

Починаючи з XII ст., на Європейському континенті утворюються міста, які дуже швидко сформували власну правову одиницю. Навколо причин виникнення і розвитку середньовічних міст серед учених відсутня єдність. Так, наприклад, «романістична» теорія (Тьєрі, Гизо, Фюстель де Куланж, Савіні) стверджувала, що середньовічні міста були продовженням розвитку міст в пізній Римській імперії. Ці твердження базувалися на тому, що деякі міста виникли на терені давньоримських поселень, а середньовічний муніципальний устрій мав пряму наступність від римського. Однак ця теорія не відповідає на питання стосовно муніципального устрою в містах епохи Середньовіччя, де ніколи не було римських міст.

Як зауважували Ейхгорн та Нич, середньовічне місто виникло та отримало свій розвиток внаслідок феодальної вотчини, проте вотчинне право не сформувалося в окреме міське право. Прибічники «маркової» теорії (Мауер, фон Белов) виокремлюють місто з вільної сільської громади (марки), яка формує власні звичаї [7, с. 110].

Поява та формування феодального міського права в Україні за західноєвропейським зразком спостерігається, починаючи з XIII ст. Правовою основою функціонування Києва, як загалом і інших українських міст, до кінця XV ст. було звичаєве право та Руська правда. У 1494 р. у Києві спостерігається посилення влади Великого князя Литовського. У цей рік міщани отримали усну грамоту Великого князя Литовського Олександра, у якій зазначалося, що їх наділяли тими самими правами, «як за Великого князя

Вітовта» [8, с. 305-336], що свідчить про мінімальний характер регресу правового захисту міста. В цей період середньовічне міське право як Західної, так і Східної Європи починає становити особливу правову систему, норми якої регулювали види суспільних відносин (публічного і приватно-правового характеру), що виникають в процесі організації міського управління. Проте в 1496 р. було підписано Люблінську унію і на офіційному рівні утворено Річ Посполиту, тобто Київ опинився у складі нової держави, де панувало католицизм на противагу православної віри більшості місцевого населення. Одночасно з цим, у середньовічній Європі триває епоха так званого «Готичного відродження», яка збіглася з посиленням ролі міста в тогочасному державному утворенні. Саме тоді й виникло гасло «міське повітря робить людину вільною».

Враховуючи віддаленість українських земель від основної арени європейських політичних подій та їх перебування у складі інших країн, торгово-грошові відносини були повільнішими та розвиток соціально-економічних прав також відбувався не так швидко, як, наприклад, у країнах Європи в часи Готичного відродження [9, с. 40]. В Україні існували незалежні торгові міста, такі, як Київ, Львів, Луцьк, Володимир-Волинський, Перемишль. Але первісний капітал тут циркулював в їх межах, не спрямовуючись на розбудову держави, прогресивний розвиток якої тоді було перервано. Крім іншого, на українських землях правові інститути були не настільки розвинуті, щоб виникала необхідність та можливість їхньої систематизації. Нові тенденції західноєвропейської юридичної науки мали культурний вплив хіба що на невеликий відсоток населення – на студентів Острозької

та Києво-Могилянської академії. Разом з тим тогочасне українське право залишалось не лише одним з джерел права всіх руських земель у складі Великого князівства Литовського, а й одним із визначних чинників самоідентифікації руського населення.

На землях Великого князівства Литовського, а потім і Речі Посполитої на всіх рівнях проводились заходи з державної централізації. Одним з найпріоритетніших завдань була необхідність державних чиновників спиратися на міста у своїй політичній діяльності. Саме тоді на території тодішньої Речі Посполитої, до складу якої входила сучасна Україна, поширюється Магдебурзьке право, яке надавалося привілеєм польського короля, який засвідчував, що це місто або містечко звільняли не лише від судової, а й виконавчої влади власника, на землі якого воно було розташоване. Із загальнодержавних повинностей залишалася тільки військова. Мешканці міст і містечок самостійно утримували міську адміністрацію, сплачували податки духовенству. З них стягували також грошові податки на ремонтні роботи. Сутність Магдебурзького права полягала, насамперед, у тому, що воно надавало мешканцям значні права на самоврядування. У тих містах, куди приїжджали багато купців, мешканці мали право будувати гостинний двір. Серед головних джерел надходжень до казни власників міста найбільше значення мала торгівля [7, с. 279].

У XV столітті відбувається відродження міста Києва та інших міст України на основі так званого Магдебурзького права міського самоврядування. Із здобуттям Києвом Магдебурзького права православні та уніати отримали більше прав порівняно з тими, що були раніше [11, с. 169]. Відтак, основою київського життя з

початку 90-х рр. XV ст. до кінця XVIII ст. стало Магдебурзьке право, яке й визначало статус міста не лише у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій, а й за часів Гетьманщини під безпосередньою владою Російської імперії. Статус Києва, як вільного міста, залишався переважно непорушним, хоч, зрозуміло, і зазнавав певних змін, спричинених пануванням різних володарів.

Члени органів міського самоврядування: вїт, бургомістри і радці – обирались лише із можливих киян. Вїт затверджувався королем. Його кандидатура мала бути запропонованою самими міщанами. Головою міського суду грамота на Магдебурзьке право проголошувала вїта. Його судові повноваження у цій грамоті визначались досить широко – в його руках зосереджувалась вся карна влада. Разом з тим у судовому відношенні вїт був у безпосередній залежності від Великого князя, в справі міського самоврядування насправді постійно втручались представники київської військової адміністрації. На частину населення Києва, що не належала до стану міщан, Магдебурзьке право не розповсюджувалось. «Господарських» міщан, що перебували під юрисдикцією замку, судив замковий суд на чолі з воєводою, а на феодално залежних, в тому числі, і духовних, зокрема монастирських – розповсюджувався феодалний суд, який здійснювався безпосередньо феодалом, або уповноваженою ним на це особою.

Отже, по-перше, Магдебурзьке право України входило в систему права Західної Європи, що підтверджує належність правової системи України до романо-германської правової сім'ї.

По-друге, поширенню Магдебурзького права в українських містах сприяла низка соціально-економічних та політичних

чинників. Так, пришвидшений розвиток сільського господарства, посилення впливу товарно-грошових відносин сприяли піднесенню українських міст та їх жителів, що вимагало відповідної правової регламентації. Запровадження Магдебурзького права в українських містах поширювалось із урахуванням вітчизняних традицій звичаєвого права, однак це не був оригінальний процес, який відбувався із значним запізненням порівняно з іншими містами Західної Європи. Магдебурзьке право ставало не лише способом модернізації суспільних відносин, а й інструментом політичного впливу Польської корони, спрямованим на інкорпорацію українських земель й Великого князівства Литовського до Польщі.

На сьогодні істориками не до кінця з'ясовано питання співвідношення процесів поширення Магдебурзького права в містах України і політики централізації, що характеризувалося зміцненням бюрократичної опіки з боку влади, неминучим у процесі утворення централізованої держави, якою було Велике Литовське князівство. Як зазначає Ю. Кириченко, наслідком запровадження Магдебурзького права стало виведення більшості міст із-під влади феодалів, князів та воєвод, скасування норм звичаєвого права, утворення та розвиток нових політико-правових форм і методів організації суспільства тощо. На його думку, Магдебурзьке право створило правову основу становлення і розвитку місцевого самоврядування в сучасному його розумінні [6, с. 366].

Висновок полягає у значенні Магдебурзького права як основи для розвитку місцевого самоврядування в Україні, отримання історичного досвіду, запозичення в сучасних умовах досягнень місцевого самоврядування євро-

пейських країн та запровадження його у національну систему місцевого самоврядування, пристосування відповідних національних правових норм, стандартів та процедур.

Відмінність між європеїзацією в минулих століттях та сучасною полягає в тому, що, по-перше, сьогодні все це відбувається без нав'язувань і насаджень, а, по-друге, йдеться не про копіювання якоїсь конкретної

зарубіжної моделі місцевого самоврядування, а про вироблення власної національної моделі, заснованої на основі застосування визнаних у Європі та світі основних сучасних принципів врядування. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Погорілко В. Ф., Батанов О. В. Місцеве самоврядування. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю.С.Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл., 2001. – 792 с.
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 24. – Ст.170.
4. Бойко О. Д. Історія України : посіб. [для студ. вищих навч. закл.] / О. Д. Бойко. – К. : Видав. центр «Академія», 1999. – 568 с.
5. Литвиненко І. Л. Історичні традиції становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні / І. Л. Литвиненко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 1. – С. 43-49.
6. Кириченко Ю. М. Поширення Магдебурзького права та його особливості в містах України / Ю. М. Кириченко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 361-366.
7. История средних веков : учеб. для студ. ист. фак. пед. ин-тов / М. Л. Абрамсон, А. А. Кириллова, Н. Ф. Колесницкий и др. / Под ред. Н. Ф. Колесницкого. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1986. – 575 с.
8. История Киева : в 4 т. – Т. 1: Древний и средневековый Киев / Гл. ред. Кондуфор Ю. Ю. – К. : Наукова думка, 1982. – 408 с.
9. Яковенко Н. М. Українська шляхта кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К. : Критика, 2008. – 470 с.
10. Кіселичник В. Львівське міське право: поняття, джерела, періодизація та зміст // Вісник ЛНУ. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39.
11. Павленко Ю. В. Нарис історії Києва / Ю. В. Павленко. – К. : Фенікс, 2004. – 480 с.